

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

FÖRSTA BANDET.

2:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
Svenska Fornminnesföreningens andra årsmöte i Örebro den 19—21 Juni 1871	91, 193
GRANLUND, V., Om husfliten i forntiden (med 1 träsnitt) 137	
MANDELGREN, N. M., Om äldre spinnredskaper och spinn- sätt (med 1 träsnitt)	154
BERG, W., Visingsö som konungasäte (med en plankarta och en utsigt)	158
WIBERG, C. F., Något om de romerska handelsvägarne i norden	174
LINDAHL, P. J., Granskade runinskrifter (med 1 träsnitt) 179	
Inglinge hög.	184
Ur Svenska Fornminnesföreningens handlingar	186

Visingsö som konungasäte.

Af

Wilhelm Berg.

Af många skäl tror man sig kunna antaga att i långt aflägsna tider norra delen af nuvarande Småland, eller Wista, Norra och Södra Wedbo samt Tveta härader, jemte angränsande delar af Östergötland, bildade ett litet konungarike, hvars herrskare säkerligen hade sin bostad på Visingsö, emedan åtminstone ett af slotten derstädes är vida äldre än något af dem på fasta landet i grannskapet. Wieselgren (Ny Smål. Beskr.) säger att ön troligen var samlingsplatsen för de vid Vetterns stränder boende folken, hvilka möjligen här hade sitt gemensamma ting, och detta synes bestyrkas deraf att ännu 1565 fanns der en gård med namnet Tingstad (Erik XIV:s gåfvobref till Per Brahe d. ä.), af hvilken numera blott en åker bär namnet qvar, och detta förvridet till Tjeng- eller Kjengsten (tingstadsängen). Att här äfven funnits afgudahus, kan man sluta af namnet på ett hemman, nu kalladt Husgårdet, men i äldre handlingar »Hoffzgerdhe», säkerligen emedan der varit ett hof, ett heligt ställe afsedt för den religiösa kulten.

Någon närmare reda på de småkonungar, som herrskat öfver dessa trakter, hafva vi ej. Måhända torde det vara för djerft att antaga, det den på 1000-talet i Östergötland — och Visingsö räknades fordom till denna provins — lefvande jarlen *Tove*, med hvars dotter konung Inge den äldre var förmäld, skulle innehaft just detta rike som här är i fråga. Detta antagande skulle dock möjligen ej vara så vågadt, i fall *Sverker I*, som en del antaga, skulle vara sonsonson af denne Tove, ty man känner att Sverkerska ätten hade sedan urgamla tider besittningar på ön.

Som bekant efterträddes Sverker af Erik IX Bonde, hvilken dock ej tyckes hafva styrt mera än öfre Sverige, under det *Karl*

*Sverker*son kvarhöll under sitt välde Götaland och fortfor att hafva, eller tog, sin bostad på Visingsö. Efter Eriks död 1160 blef K. hela rikets konung; länge räckte dock ej hans regering, ty, sedan han råkat i ogunst hos de andlige, tillkallade desse hemligen den till Norge flyktade Knut Eriksson, hvilken ankom och med sitt folk öfverraskade och dödade honom på Visingsö den 12 April 1167.¹⁾

Mördaren uppsteg nu på den blodiga thronen. Under hans tid tilldrog sig en romantisk händelse på Visingsö. Knut hade nemligen bortgift sin syster Margareta med konung Sverre i Norge, hvilken han äfven understödde mot de medtäflare om kronan, denne hade att bekämpa. En af desse är det, hvars äfventyr berättas (i isländska »Fornmanna Sögur», Kphmn 1835) sålunda: »På konung Sverres tid fanns det en man i Danmark som het Erling, och kallades en son af konung Magnus. När som kung Sverre sporde detta, sände han en man till Danmark att spana efter honom. Och då Erling fick detta veta, flydde han undan upp till Götaland. När konung Sverre fick kunskap härom, sände han bref till sin svåger konung Knut i Sverige och lät säga honom, att en man fauns i hans rike, som kallades son af konung Magnus och månde vilja stifta ofrid i Norge. Så snart konung Knut hörde detta, sände han ut män att spana efter honom, lät gripa honom och satte honom i stenväggen (slottstornet) på Visingsö (Visnisey), och satt han der någon tid. Nu eftersom han kom på förtrolig fot med qvinnan, som bar mat till honom, ville hon gerna göra honom fri, och då uppgjorde de den plan, att hon bar till honom en mängd lakan, ref dem sönder i remsor. och knöt ändarne samman. Och då han tyckte att det månde vara ett nog långt rep på bergväggen, så slog han repet omkring sig. Hon släppte honom derpå ned utför tornet, men repet nådde ej alldeles till marken, utan han måste nu lösa sig derur och hoppa till jorden; fallet blef så högt att det skadade hans lårben, hvadan han sedermera ständigt haltade. På detta sätt kom han undan och öster till Jernbäraland; detta sporde konung Sverre,

¹⁾ I Vestgöotalagen förekommer den äldsta berättelsen härom: »Þrættande var. karll konongær. swarkirs sun gamlæ. nôt sins goðþha faðþurs till. nams. han styrðhi sweriki með spækth. oc goð wiliæ. oc han tok aff ðaghum. magnus konongh fyurtandæ i öræbro æn han sialwær foel i wisingxsö. oc han liggær i alwastrum hos faðbur sinum.»

och sände han genast män dit österut, som träffade honom i Jernbäraland och dråpo honom der, och förde med sig till konungen den halsbok¹⁾, som han hade egt, och hans namn stod i den, och många igenkände sedan densamma halsboken.» Af denna berättelse visar sig att den sedermera uppträdande thronpretendenten, som kallade sig Erling Stenvägg och föregaf sig vara densamme som sutit fången på Visingsö, var en bedragare, hvilket också intygades af höfdingen Simon Kyr, som varit fångslad på Visingsö samtidigt med sin herre, den verkliga Erling.

Man känner ej att Knut varit på Visingsö, hvilket äfven är föga troligt. Ej heller om hans efterträdare *Sverker II* vet man med visshet om så varit förhållandet; men då Sverkerska ätten sedan gammalt valt ön till sitt säte, och då Birger Jarl Brosa, med hvars dotter konungen var förmäld, afled der 1202, är det temligen säkert att han der bott kortare eller längre tid. Sverker efterträddes af *Erik X*, en mild herre, som älskade vitterhet och i sitt hof höll skalder efter gammal nordisk sed. Efter sju års regering dog han den 10 April 1216 på Visingsö, der han mest hållit sitt hof, och var han den förste af Erikska ätten, om hvilken man vet detta.²⁾ Efter honom blef den 15-årige *Johan I Sverkersson* konung, och vistades liksom förfäderen på Visingsö, der han äfven afled, ogift och i sin bästa ålder, den 10 Mars 1222, och, som det säges om honom i konungalängden i Vestgötalagen: »allt Sverige sörjde mycket hans död, att han ej skulle lefva längre.»

Så var nu den Sverkerska ätten utslocknad, och af den Erikska återstod blott den till kropp och själ svage *Erik XI*. Säkerligen fortfor under hans tid Visingsö att vara sätet för styrelsen, ehuru vi därför ej kunna framte några påtagliga bevis. Under hans regering är den äldsta ännu befintliga handling rörande ön utfärdad. Det är ett gåfvobref (Svenskt Diplom. N:o 302), af år 1240, uti hvilket prinsessan Helena, Sverker II:s dotter, jemte hennes gemål, östgötalagmannen Sune Folkesson, testa-

¹⁾ »Halsbok» var en liten anteckningsbok, som bars om halsen.

²⁾ Vestgötalagen berättar härom: »Syutandi war Eriker konongær. han flyddi. i. noreghe. þre i æmlange. siðþæn wan han Sweriki mæð swærði oc mæð sighær. oc war syu wintær konongær. oc war godþær aar konongær. fore þy at. e. waru god aar um alt hans riki. mæðþæn han lifðhi. han straa ðoo. i. wisingxö oc liggær. i. warnem hos bröðrom sinum oc ffrændum.»

mentera till Alvastra kloster hennes egendom på Visingsö »Torp, och öfrige på samma ö, hvilka med rätta hafva tillhört oss och som vi ärft».

Då vid Eriks död Folkungaätten blef den herrskande, och Birger Jarl anlagt Stockholm, förlorade Visingsö sin betydelse som säte för regeringen. Visserligen ser man konungarne allt som oftast uppehålla sig der, men det skedde numera endast så, som när hofvet nu förtiden besöker t. ex. Gripsholm eller något annat af de eljest obegagnade lustslotten. Så finner man att af de ganska många bref konung *Waldemar* utfärdat, blott ett är dateradt Visingsö, men deremot flere sådana från Boberg, Wallum, Husaby, Trögd, Lena, Ettak, Gälaqvist, Fiholm m. fl., af hvilka ställen de flesta voro liksom ön gamla konungasäten.

Obekant är om Birger Jarl varit på ön; hvad vi imellertid veta är att konung *Waldemar*, åtföljd af sin gemål, reste från Linköping, der han vistats sommaren 1267, följande året till danska gränsen och sammanträffade der med konung *Erik Glipping*, hvar efter drottningen följde den senare till Danmark på ett besök i hemmet, men konungen vände om och reste till Visingsö. Mot slutet af året finna vi äfven drottningen här, då *Waldemar* ingår i ett byte med abboten och konventet i Alvastra, hvilket kloster, mot tre och en half »attung» i byn Näs på Visingsö, i stället erhöll konungens fädernegods, en »attung» i Yggestorp och en i Udsnäs i Tvetå härad (Svenskt Dipl. N:o 537). I brefvet, som är dateradt »*Wisinso Anno domini M.º CC.º LX.º VIII proxima tertia feria ante festum beate lucie virginis*» (d. 11 Dec. 1268), åberopar konungen såsom närvarande: »våra kära bröder hertig *Magnus* och herr *Erik*, och vår älskade gemål, herr *Svante Polk* ¹⁾) och vår marsk *Magnus*, herr riddare *Martin*, vår nuvarande ståthållare (procurator) på Visingsö, och många andra lika utmärkta och ryktbara män.» Som man här af kan sluta, var således ön vitue till hela glansen af ett hof med riddare, väpnare och all annan ståt i chevaleriets anda. Sannolikt föredrog *Waldemar* det fria, obundna lifvet på denna ö framför vistelsen i Stockholm, och möjligt är att det Träna Näs (i yngre former Tranöija Näss och i yngsta Strengenäss), dit han kallade sina bröder och rikets stora,

¹⁾ Son af hertig *Knut* i Reval och sonson af *Esbern Snare*, riddare, riksråd och lagman i Östergötland, dog 1310.

bör sökas i Näs på Visingsö. Som man vet måste han 1275 beqväma sig att lemna brodren Magnus hela öfre Sverge och fick endast behålla Götaland med slottet på Visingsö, tills han 1278 tvingades att äfven afstå från denna skugga af sin forna makt, men förbehöll sig sina arfvegods; och då vi i det följande se medlemmar af ätten innehafva gårdar på ön, är det troligt att så äfven varit förhållandet med Waldemar.

Våren 1287 är *Magnus Ladulås* på Gälaqvist i Västergötland, utfärdande en sträng dom öfver en riddare som tagit sin makt med vapenmakt; härifrån begaf han sig till Visingsö, der han den 12 Maj stadfästade Algot Gyridssons gåfva af Darränga till Alvastra kloster (Sv. Dipl. N:o 938). Vistandet på ön blef troligen ej långvarigt, ty den 12 Juli är konungen i Söderköping. Följande året gjorde han en resa till Halland, ledsagad af drottningen, för att der möta och emottaga den unga danska prinsessan, som var förlofvad med sonen Birger, och på återvägen derifrån gjorde den svenska konungafamiljen ett besök på Näs slott på Visingsö, der Magnus utfärdade privilegier för Jönköping. Våren 1289 var konungen äfven der, emedan han den 7 Maj d. å. derifrån lemnade gåfvobref på en tredjedel af Arboga Allmänning åt kongl. rådet och ärkedjeknen Sigge i Linköping. Mot slutet af följande året 1290 är Magnus på Bjälbo, och vi ega ännu kvar ett hans bref, dateradt detta ställe den 3 December; härifrån fortsattes resan till Visingsö, och om vi antaga att affärden dit skedde den 4:de och att tre dagar åtgingo på vägen, skulle konungen således kunnat inträffa på Näs den 6:te — den 18 Dec. var hans dödsdag. Han har derföre ej kunnat länge ligga sjuk, och det torde således vara möjligt att han aflidit i en gängse smittosam sjukdom, för hvilkens afvändande han tvenne gånger låtit påbjuda allmän fasta och bättring. Då han kände sitt slut nalkas, kallade han strax till sig de närmast boende af riksens råd och herrar och lät dem åter förklara sonen Birger för efterträdare; och så nedlade under de kringståendes tårar den kraftigaste och ädlaste af de konungar, den stolta Folkungaätten gifvit Sverge, för alltid den spira han i dessa stormiga tider till landets båtnad fört.

Sin välvilja mot ön bevisade han genom att, i bref af den 28 Sept. 1286 (Sv. Dipl. N:o 920), gifva innebyggarna full rätt till timmer och ved i Västergötlands allmänningsskogar (hvarmed

väl egentligen afses den närmast vid Wettterns strand belägna Hökensås) — »undantagandes de trän som nötter eller ållon bära».

Efterträdaren konung *Birger* liknade i intet sin store fader; också hade han knappast förr öfvertagit regeringen, än oenighet yppade sig mellan honom och hans bröder, Erik och Waldemar. För att förlika dem, inbjöd Torkel Knutsson dem till sin gård Aranäs i Vestergötland, der hertigarne den 30 April 1304 måste afgifva en skriftlig försäkran om sin trohet, hvarefter de missnöjda reste till Rackaby, men konungen tog vägen till Visingsö, der hans drottning väntade honom. Uppeggadt af henne och måhända äfven af inlupna klagomål öfver hertigarne, kunde Birgers vacklande sinne ej mera finna sig tillfredsstäldt med den så nyss ingångna freden; utan han sände dem, jemte lejdebref, befallning att infinna sig hos honom på Visingsö, för att ånyo stånda till ansvar. — Ambjörn Nilsson (Sparre) och hans måg Matts Kettilmundsson (Läma), som voro hertigarnes ypperste män, ansågo det ej vara rådligt att lemna båda bröderne på en gång i konungaparets händer, hvarföre blott Erik afreste. Anländ till slottet på Visingsö, helsade han Birger med anständig ödmjukhet, men denne talade blott litet och befallde strax en närvarande biskop uppläsa den skriftligen författade anklagelsen. Biskopen ursäktade sig och föreslog i stället en riddare, såsom dertill mera lämplig, men hertig Erik teg. Riddaren steg då fram, och var första punkten i skriften den, att furstarne låtit ur riket föra »flesk ok smör, korn och roogh» utan konungens tillstånd; för det andra, att de voro stolte och redo med väpnad hand genom riket; 3:e att en deras riddare gifvit konungens »portenär» på ett af slotten ett slag på kinden, då han ej strax ville upplåta dörren, och för det 4:e att deras riddare och hofmän öfvade sig i tornering och andra ridderliga seder och bruk så, att de blefvo mycket skickligare och hurtigare än konungens, hvilka senare således vid allmänna sammankomster måste stå med blygd, och lände detta konungen till vanheder. Riddaren slutade med att hänvisa hertig Erik till sin broder, »thet han ware ider naduger ok goder». Erik åhörde detta under tystnad, men nu stod Birger upp i häftig vrede och sade att illa hade han handlat som ej hängt dem; nu är det så att han ej längre vill gifva dem fred, än till dess solen gått ned. Härpå frågade hertigen om han med säkerhet kunde fara, dertill konungen jakade, men tillade att de skyndsamligen skulle

draga ur landet, och blefvo de så förklarade fredlöse (Rimkrönikan).

Huru länge hofvet efter denna händelse stannade på ön känner man ej; troligen lemnade det slottet frampå sommaren, då man ser Birger vara i Alsnö.

Sedan hertigarne återkommit med hjälp från Danmark, fördes brödrakriget med omvexlande lycka, tills de följande året ingingo fred. 1306 inträffade den beryktade Håtunaleken, då hertigarne bemäktigade sig konungen och rikets styrelse. Deras regering uppfylldes af krig med den forna bundsförvandten Danmark, och slutligen ansågo de fördelaktigast att försona sig med konungen, då de öfverenskommo (d. 26 Mars 1308 i Örebro), att den senare skulle få tillbaka $\frac{1}{3}$ af riket, och hertigarne behålla det öfriga, hvaruti Visingsö äfven var inbegripet. Hertigarne Erik och Waldemar begåfvo sig på sommaren till ön, derifrån de den 17 Aug. begåfvade nunnorna i Gudhem med Aranäs, för att dit förflytta sitt kloster; af samma dag finnes ett annat af dem, från samma ställe, utfärdadt bref i samma ämne, med uppmaning till dem, som på klostrets förra plats hade sina anhöriga begrafna, att till deras förflyttning till Aranäs gifva sitt samtycke och lemna biträde (Sv. Dipl. N:o 1595 och 1596). Brefven bevitnades af deras närvarande råd. Kort derpå måtte de lemnat ön, ty den 24 i samma månad äro de i Östergötland. Sedan vet man ej att de varit der förr än år 1310, då de i början af Februari reste från Örebro till Visingsö, hvilket vi känna derigenom att de den 27 i denna månad bevitnade Asmund Langs i Hofsgärdet testamente. ¹⁾)

¹⁾ I detta bortskänker han åt olika personer 41 mark i penningar, 2 oxar, 1 ko, ej mindre än 7 hästar samt harnesk och vapen, hvarjente sjelfva gården gifvits till Alvastra kloster. Den måtte dock senare afyttrats af klostret, ty 1340 eges den af den bekante Ulf Gudmarsson, som var gift med den heliga Brigitta.

Att släkten Lang varit af en viss betydighet, finner man såväl deraf att Asmund L. kunnat anmoda hertigarne vara vitne till hans testamente, som äfven af de handlingar som finnas qvar rörande personer med detta namn. Så har Johannes Lang, halfbror med kaniken Sune i Linköping, beseglat ett bref af 1353 i Skeninge (hans vapen var en lilja inom en cirkel); 1378 får en Jowar, son af Jowar Laangh, af Johan Petersson, kanik i Strengnäs, ett öresland och 6 plogland i Aspastum — och slutligen i ett bref af samma år dateradt "in castro Ekholm" afhänder sig en Faste Langh sitt gods i Kaalberga.

Birger kunde imellertid ej länge finna sig i sin underordnade ställning, utan lyckades öfvertala sin svåger, konungen af Danmark, att ånyo med härsmakt hjälpa sig; och då hertigarne derjemte lågo i fejd med Norge, fanns för dem ej annan utväg än att ingå på freden i Helsingborg den 17 Juli 1310, i hvilken de till Birger bland annat afträdde »Visinxö, Grenna, Wijsth och Tuetha». Om konungen derefter besökt sitt återvunna öslott, är svårt att afgöra; skäl finnas dock att antaga så varit fallet 1311, då han den 11 Febr. var i Jönköping, och då hans råd, riddaren Folke Jonsson (Blå) till Fånö, befinnes hafva den 17 i samma månad från ön daterat en ännu qvarvarande fullmakt — troligt är att han dit anländt i konungens följe.

Eget nog besöker hertig Erik ännu en gång ön, som nu var i konungens händer; det var nemligen på återvägen från den resa han företagit till utlandet, som han 1312 återsåg sin fäderneborg. Hvarför vi kunna uppgifva att så förhåller sig, är ett ännu i behåll varande bref från »Wissinzö» den 20 Juli d. å., uti hvilket hertigen vidimerar prosten Thorstens på Öland testamente.

Som man vet slutades oenigheten mellan de höga bröderna på ett lika plötsligt som förfärligt sätt, i det Birger narrade dem till sig i Nyköping 1317 och inspärrade dem i ett torn, hvarest de i början af följande året omkommo. Denna onaturliga gerning uppväckte en allmän förbittring och bringade hela landet i uppror. För att få medel till värfvande af trupper mot sina undersåtar, pantsatte han till konungen af Danmark en del af Småland samt Visingsö, »med det på denna ö belägna slottet», samt de enskilda egendomar konungen egde i dessa trakter (fördraget i Helsingör den 27 Febr. 1318). Men detta bringade det dervarande folket i harnesk, liksom öfverallt i riket, och riddaren Carl Elineson (Sparre) på Kalmar lät sända bud omkring landet och samlade smålångingarne, samt eröfrade med deras tillhjälp, utom flere andra orter, äfven Visingsö; konungen nödgades för alltid lemna riket.

Ända till medlet af 1500-talet försvinner nu ön ur historien — det dervarande slottet nämnes ingen gång mera, och som vi längre fram skola se var det förstördt — ett giltigt skäl hvarför konungarne ej härefter uppehölo sig der. Och, ehuru den kungliga familjen ännu i lång tid egde ej obetydliga egendomar kvar på ön, kan man dock med allt skäl anse år 1318 såsom slut-

punkten för öns glansperiod i medeltiden; den skulle ännu en gång, efter en mellanliggande tidrymd af nära 300 år, nå en viss storhet, men då under helt andra förhållanden.

Då Visingsö under flera hundra år varit ett af de förnämsta sätena för Sveriges konungar, kan man med rätt vänta att finna några spår efter denna öns lysande tid — sådana gifves det äfven, och det är för dem vi nu skola gå att redogöra. På ön finnas nemligen ruiner efter ett slott, hvarjemte traditionen utvisar platsen der ett andra stått. Vi vända oss först till det senare, såsom varande utan all fråga det äldsta. Det så kallade *Borga* slott eller Borgen låg fordom på öns nordvestra sida — fordom, ja ty nu finns ej en sten kvar: Vetterns härjande vågor hafva neddragit allt i djupet genom de oupphörliga inkräktningar de göra på landet, och hvilka inom en beräknelig tid skola komma ön att alldeles försvinna. Lemningarne af borgen ligga nu 726 fot långt ut i sjön, åtminstone antager man så vara förhållandet; ty traditionen utvisar en stor sten eller klippa, som på detta afstånd höjer sig 3 à 4 fot öfver vattenytan, och hvilken fordom skall hafva legat midt på slottets borggård. Att berättelsen är i sina väsendtliga delar sann, bekräftas deraf att sjön rundt och vidt omkring denna sten är mycket grund, att man vid 1700-talets början på sjöbottnen der bredvid funnit stockar, antagligen efter bygnader ¹⁾, samt att närmast liggande delar af ön tills nu bibehållit namnen »Borgamark» och »Borgavik». Äfven låg i grannskapet den så kallade »Borga allmänning», som skall hafva tillhört slottet, och hvilken 1810 delades mellan öns gårdar. Och är detta allt hvad man härom känner.

Till att bevara minnet af detta urgamla hemvist för förfädren, uppreste greve Per Brahe den yngre på land, midtemot ofvannämnda klippa, en minnessten som gång efter annan blifvit till skydd mot vattnet flyttad allt längre in på landet, och nu står 78 fot från stranden. Den är släthuggen, 7 fot 2 tum hög, 1 fot 8 tum bred och 5¹/₂ tum tjock, och har följande inristning, på östra sidan:

¹⁾ Rhyzelii Sviogothia munita, 25.

PET: BRAHE
 COM: IN WIS: L. B.
 IN CAIANA
 EREXIT HVNC
 LAPIDM 1676
 IN MEMORIAM
 BORGA SLOTT
 ANTIQVISSME

eller i öfversättning: Per Brahe, grefve till Visingsborg, friherre till Cajana, har upprest denna sten 1676 till minne af det forna Borgia slott.

På vestra sidan, utåt sjön, läses:

HER VTHFÖRE
 HAFVER WA
 RET BORGA
 SLOTT ×

Vi gå nu till öns södra ända, som bildar en vik eller bugt med en utskjutande udde på hvar sida, och ytterst på den östra af dessa finna vi ruinen af *Näs* eller *Näsbo* slott, helt nära byn af samma namn. Äfven här har sjön gjort betydlig åverkan, och det är att befara, eller rättare, det är tyvärr fullkomligt säkert att inom kort ingenting mera af slottet skall återstå, och derfor torde det vara nödvändigt och af något intresse att så noggrannt som möjligt beskrifva det som ännu finnes kvar.

Säkerligen har udden en gång sträckt sig långt ut; men århundrade efter århundrade har Vettern arbetat på dess undergång, och numera svalla böljorna invid foten af den äldriga borgen och sluta år efter år allt mera af dess murar i sin famn. Från landsidan ser man föga mera af ruinen än tvänne bredvid hvarandra liggande 10 à 15 fot höga jordkullar, som dölja lemnin-garne af torn och murar, och för att få ett någorlunda redigt begrepp om densamma, måste man nedstiga på den ett par fot smala stranden, som är uppfylld eller rättare bildad af nedrasade stenar och murbruk. Man har då sjön på ena sidan, och på den andra en 23 fot hög, nästan lodrät jordvägg — uddens spets, — på hvars öfversta yta ruinen ligger. Det bäst bibehållna är grundmuren af ett torn (tafl. 2, fig. 1), hvars omkrets till tre fjerdedelar ännu är fullt synlig åt såväl land som lufvudsakligen

och ännu mera åt sjösidan; höjden är åt söder och vester 7 fot, annorstädes blott 4, diametern tyckes hafva varit 40 fot. Den är liksom andra delar af slottet uppförd af kullersten och lerskiffer med inkilade mindre stenar, sammanhållna af murbruk. Det inre är fylldt af sten och jord och bildar en af de förut omnämnda kullarne; åt sjön är det så undergräfdt att en del alldeles hänger öfver vattnet. Invid detsamma har man i senare tid bygt en källare, som följer muren efter, eller hvars ena vägg tornet bildar (fig. 7).

Vester härom synes en mur (fig. 3), som från källaren sträcker sig omkring 15 fot långt med obetydlig höjd, utefter kanten af vallen, och har säkerligen i forna tider sammanhängt med tornet, men blifvit invid detsamma genombruten och borttagen, för att bereda ingång till källaren.

Åt andra sidan utgår äfven från tornet en mur (fig. 2), men betydligt större än den föregående, i det den har en längd af ej mindre än 115 fot i rak sträckning med omvexlande höjd, merendels föga öfver 2 fot. Tjockleken kan man här, liksom på tornet, ingestädes se, emedan allt derinnanför är fylldt af grus och jord. På ungefär 50 fots afstånd från tornet har denna mur ett utåt sjön synligt hvalf (fig. 5), hvilket författaren med någon svårighet undersökte, men det var så igenrasadt, att man ej kunde få någon föreställning om dess utseende eller storlek; öppningen var 4 fot bred och $1\frac{1}{2}$ fot hög; möjligen har det väl varit någon källare, då det befinner sig i sjelfva grundmuren. Marken ofvanpå har en större insänkning, troligen uppkommen då hvalfvet gaf sig.

Tätt bredvid kullen, som till en del döljer åt landsidan det förut beskrifna tornet, och öster om denna, höjer sig en annan något större, hvars fot åt land till en del bildas af en låg rund mur (fig. 4); och det är denna som af några författare antagits vara lemningar af ett andra torn, ehuru detta är föga troligt, då tvenne sådana skulle legat omedelbart invid hvarandra. I alla händelser kan det ej haft mer än ena halfvan rund, ty, som förut är sagdt, utåt sjön stöter en mur intill det förra tornet. Ej heller kan (som Allvin i Vista härads beskrifning säger) en port legat mellan dessa tvenne torn, då de gå alldeles tillsammans så, som planritningen utvisar.

Såväl för att lösa denna fråga, som ock för att uppdaga flera nu dolda lemningar, hvilka troligen äro att finna under gruset,

skulle det vara af utomordentligt stort intresse att företaga en gräfning och upprensning af ruinen, hvarigenom äfven möjligen en del fornsaker kunde komma i dagen — i och för sig sjelfve af värde, men ännu mera om man i dem kunde erhålla bidrag till slottets historia.

Det uppgifves att man kunnat på sjöbottnen midt utanför ruinen se lemningar af ett rum med trenne till en del bibehållna murar, och likaledes berättar folket att man vid lugnt väder skall varseblifva i sjön spår efter stengolf,¹⁾ hvilket senare väl torde vara ett misstag, förorsakadt deraf att sjöbottnen här, liksom efter en längre sträcka af östra kusten, består af lerskiffer, hvilken jemna yta ofta är söndrad genom remnor, som icke sällan antaga stor likhet med springor mellan golfstenar. I början af 1700-talet syntes ännu lemningar i sjön efter bryggor och båtskjul eller andra bygnader, de förra bestående af stenkistor och stockar.

På den östligaste af de förr omnämnde kullarne lät den för våra fornminnen af alla slag så nitiske Per Brahe den yngre uppresa en minnessten, 5 fot hög 18 tum bred i öfre och 15 tum i nedre ändan, och på den inrista följande:

PET. BRAHE COM:
 IN WISSINGS
 BORG L. B. IN CAJAN
 NA HVNC LAPIDEM
 EREXIT A^o 1679:
 IN MEMORIAM
 SERENISSIMI
 REGIS MAGNI LADV
 LAS QVI HIC SEDE
 SVAM REGIAM
 HABVERAT IN QVA
 PLACIDE OBDORMI
 VERAT A^o 1290.

(Per Brahe, grefve till Visingsborg, friherre till Cajana, har upp-
 rest denna sten år 1679 till minne af Hans Maj:t Konung Magnus

¹⁾ Jemf. Palmsk. saml.: »Uppå Wissingzöö hafwer på södre udden fordom legat ett slått som kallades Nääsboo Slått, hwars steen, muur och rudera icke allenast uppå stranden, uthan och uthe i siöön igenom wattnets tärande af sanden är ännu till att see».

Ladulås, som här haft sitt konungsliga residens, i hvilket han stilla afsomnat år 1290).

Läget för Näs slott kan äfven anstå en konung, ty utsigten härifrån är hänförande vacker och storartad; på trenne sidor omgifves udden af Vetterns vida spegel, som långt i vester begränsas af Vestergötlands skogiga höjder, merendels slutande mot sjön med stora, hvitglänsande sandbankar. På östra sidan mötes blicken af de branta och höga Öhlabergen, hvilka synas lodrätt stupa ned i Vetterns djup, och hvilka slutligen löpa ut i en spets, ytterst bildande den höga Virta kulle. Början af dessa berg nära Grenna prydes af det ståtliga Vestaná, det enda ännu bebodda af Braheättens här belägna slott — här och der synas enstaka gårdar ligga i någon trång dalsänkning nästan oåtkomliga som örnåsten. I söder förena sig stränderna och omsluta Jönköping, som man dock ej kan skönja med obeväpnadt öga; men der bakom reser sig Taberg lodrätt öfver den omgifvande nejden, högre än något annat berg i grannskapet.

Slottet på ön omtalas, som man nu känner, endast trenne gånger i våra häfder. Först är det, när den norske tronpretendenten Erling Stenvägg blef insatt i fängsligt förvar i slottstornet på ön, hvilken händelse väl tilldragit sig omkring 1190. Att slottet varit betydande och efter den tidens sätt och behof väl befästadt, finner man af den isländska Rymbegla, hvilken anses förskrifva sig från medlet af 1200-talet, och der det heter: »I östra delen af Vestergötland ligger Lena och längre åt vester Elgarås; vesterut från Lena är den skog som kallas Tvivid, den är 12 raster bred; landet i öster från Tvivid kallas Småland. Derpå följer den sjö som hålles för den största i Svea välde, heter Vettern (Veitur). Så kommer Visingsö (Visnisey) och dess ansenliga slott, der konungen förvarar sina dyrbarheter, och är det den starkaste punkt i hela riket.» Tredje och sista gången det nämnes är då konung Birger år 1318 till Danmark pantsätter ön med dess slott (V. cum castro in eadem insula sito).

Nu uppstår den frågan, hvilket af de båda slotten Näs och Borga har varit konungaresidenset på ön. För att söka lemna ett tillfredsställande svar härpå, skola vi först taga i betraktande det senare, såsom det troligen äldsta. Uppgiften blir nu att efterforska vid hvilken tid det kan hafva blifvit förstördt, i och för hvilket ändamål afståndet mellan den i sjön uppstickande stenen

och stranden blifvit uppmätt, och befanns det utgöra 726 fot. Med ledning af skifteshandlingar och på grund af öboarnes iakttagelser, kan man antaga att ön på detta ställe årligen förlorar genom sjöns inverkan 1,25 fot; om detta således multipliceras med 726 erhåller man 907,50, hvilket skulle angifva det antal år som förflutit. Härvid är dock att märka att, om vi med sängen antaga stenen hafva legat i eller nära slottet, skulle en så ofantlig tyngd vid fallet utför den 15 à 20 fot höga strandbanken tagit ett ansenligt hopp och rullat långt ut i sjön, och på detta sätt helt hastigt ökat tiden. Men å andra sidan bör man ej heller lemna ur sigte, att borgen med all sannolikhet ej anlades omedelbart vid stranden utan något stycke upp, emedan Vetterns härjningar väl på den tiden måtte varit kända lika väl som nu; och således torde den först angifna siffran ej vara för hög, hvadan slottet skulle blifvit förstördt på 900-talet redan. Ett eller annat århundrade betyder dock härvid föga, och om vi därför säga att tiden för dess undergång infaller mellan 9- och 1100-talen, torde vi komma sanningen närmast. Då konungarne med visshet började bo på ön i slutet af 12:te seklet, följer häraf att det ej kunnat vara på Borga, som redan vid denna tid låg i grus eller åtminstone var i förfall. Man känner därför ingen af herrskarne på detta slott; dess uppförande, hur länge det varit begagnadt, dess undergång — allt är insvept i ett ogenomträngligt dunkel, som säkerligen aldrig skall kunna skingras. Måhända var det första sätet för konungarne i det antagna Småländsk-Östgötiska riket, eller var det kanske tillhåll för någon viking, som på Vettern hade ett tillräckligt utrymme för en flotta och vid dess stränder tillfälle att röfva och plundra, liksom de tyske riddarne vid Rhen. Ingen kan numera svara härpå. Sagan på ön berättar dock att tvenne konungar herrskat der, en på norra udden och en på södra, och att mellan dem förefallit blodiga strider, af hvilka en skulle utkämpats vid nuvarande sockenmagasinet, der det finnes en mängd ättehögar — konungen på söder förlorade, och hans återtag bevitnas genom de grafhögar, som härifrån till stort antal ligga utmed vägen — säkerligen ligger någon verklig tilldragelse till grund för traditionen.

Med temlig visshet kunna vi således säga att *Näs* slott varit det som begagnats under den historiska tiden, att konungarne af Sverkerska och Erikska samt Folkungaätterna der bott,

och många bland dem der afidit; att det var der Knut Eriksson blef mördad, och att det sett inom sina murar den ridderlige hertig Erik, den svage Birger, den ädle Magnus Ladulås.

Det enda som skenbart strider mot slottets ålder är, att man 1268 finner konungen, genom det byte som detta år, enligt hvad förut är omnämndt, ingicks med Alvastra kloster, bekomma 3½ attung i Näs; man skulle således kunna tro att han först nu började slottets uppförande, när han kommit i besittning af jorden, och att således Waldemar skulle varit dess grundläggare. Men detta inkast är dock blott skenbart: ty, utom det att byn Näs omfattar betydligt större egorymd än den ifrågavarande, säges det äfven uttryckligen att de 3½ attungarne lågo i byn Näs (tribus attungis et dimidio in villa quæ dicitur Næs). Sannolikt tillhörde hela byn förut konungen, och den nu bekomna delen hade möjligen i förra tider blifvit bortskänkt af någon munkälskande konung, t. ex. Johan I.

Slutligen återstår att angifva tiden, då Näs slott förstördes. Efter 1318 omtalas det ej mera, och vår störste kännare af svenska medeltidens geografi och historia, C. G. Styffe, yttrar i sitt arbete »Skandinavien under Unionstiden», den åsigten, att det ej fanns till vid Kalmarunionens början. Likaså kan man bestämdt säga att det ej var i behåll ens 1332, då konung Magnus II:dre bortbyter sina gods på Visingsö mot det biskopen i Linköping tillhöriga Skällvik. Denna gård — det nuvarande Stegeborg — hade nemligen biskop Carl köpt af konungens moder, prinsessan Ingeborg, och sedermera prydt den med kostbara byggnader, som bevisas deraf att man sett hans familjevapen (Bååt) öfver en af portarne; konungen synes hafva ångrat denna försäljning och ville återbekomma egendomen, hvarom långvariga underhandlingar fördes på Bohus, der han uppehöll sig den tiden. I anseende till de storartade och dyrbara byggnaderna ansåg biskopen det vederlag konungen ville gifva för ringa, hvarför saken slutligen uppgjordes så, att konungen för Skällvik lemnade alla sina gårdar på Visingsö med åkrar, ångar och fisken, samt derjemte särskildt för bygnaden 200 mark penningar, för hvilka andra gods och räntor sattes i pant¹⁾. Hade Näs slott vid denna

¹⁾ Den 14 Okt. 1332 och bekräftadt den 23 Juni, följande år. Sv. Dipl. N:o 2947.

tid varit i stånd, skulle konungen säkerligen ej så lätt bortbytt egendomarne på ön, eller åtminstone hade han väl ej behöft gifva särskild ersättning för huset vid Skällvik. Att slottet var förstördt, bestyrkes äfven deraf, att biskopen 1347 nämner Erstad på ön som sin sätesgård (manerium), liksom han uppehöll sig der, då han besökte ön, och det var derifrån både han och hans efterträdare utfärdat åtskilliga bref, hvilket säkerligen ej varit fallet, om han tillbytt sig ett slott som varit möjligt att bebo.

Således hafva vi att söka tiden för dess ödeläggande mellan åren 1318 och 1332, och efter all anledning kan den fastställas till det förra af dessa årtal; ty då känner man, som berättadt är, att riddaren Carl Elineson öfvergick med en här af smålänningar till Visingsö och »intog hela landet», eller det dervarande slottet, ty i och med detsamma fall följde naturligtvis öns, och det är troligt att då det eröfrades blef det med flit eller i stridens hetta antändt och gick under i lågorna. Hvad som återstod blef sedermera nedbrutet af tiden eller menniskan, eller, som oftast är händelsen, af begge i förening. Denna åsigt, att slottet blifvit af eld förstördt, vinner i styrka genom den omständigheten att, då 1673 ett större ras skedde af ruinen, ett källarhvalf blottades, i hvilket man fann en icke obetydlig mängd förbrändt hvete; ännu 1750 förvarades prof på denna säd uti en i kyrkans sakristia befintlig grafurna med bifogad, skriftlig upplysning: »Anno 1673 är denna försvartnade säden funnen uti Näsby slott, hvilken säd en bonde funnit i jorden, tå han uppbrutit tegel i gamla slottet Näs, der konung Ladulås bott.»
